

CUM EX CATHEDRA LOQUITUR... TEOLOG PAPIESKIEJ NIEOMYLNOCI

Scriptum manet

Cum ex cathedra loquitur... („Gdy mówi *ex cathedra*”) – to wyrażenie zaczerpnięte z definicji dogmatycznej I Soboru Watykańskiego na temat papieskiej nieomylności¹. Nie ulega wątpliwości, że był to jeden z ulubionych obszarów badań śp. Księdza Profesora Lucjana Baltera SAC (1936–2010).

Czasem, ze strony środowiska teologicznego, towarzyszyła temu doza podejrzliwości: czy aby ołtarzewski Teolog trzyma się jeszcze nauki Kościoła? W niniejszym opracowaniu nie zamierzam oceniać ani rzetelności doniesień prasowych², ani adekwatności słów Profesora, wypowiedzianych przez niego w krótkich wystąpieniach, do jego poglądów, przemyślanych i utrzymywanych od dłuższego czasu. Często bowiem to, co mówimy w ferworze dyskusji, nie zawsze jest wiernym odzwierciedleniem naszych utrwalonych przekonań. Jest to tym wyraźniejsze u osób, które na sympozjalnej mównicy lubią stosować jedną z niekonwencjonalnych metod teologicznych – prowokację. Aby zatem odkryć to, co w teologicznej refleksji Ks. Prof. Baltera było głęboko osadzone, pragnę zatrzymać się nad tym, co sam utrwalił na piśmie,

¹ „(...) nauczymy i definiujemy jako dogmat objawiony przez Boga, że Biskup Rzymski, gdy mówi *ex cathedra*, to jest, gdy sprawując urząd Pasterza i Nauczyciela wszystkich chrześcijan, swą najwyższą apostolską władzą, określa obowiązującą cały Kościół naukę w sprawach wiary lub moralności, dzięki Bożej asystencji obiecannej mu w osobie św. Piotra, posiada tę nieomylność, jaką Boski Zbawiciel chciał wyposażyć swój Kościół dla definowania nauki wiary lub moralności; i dlatego takie definicje Biskupa Rzymskiego są niezmiennie same z siebie, nie zaś ze zgody Kościoła”. Denzinger-Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Freiburg im Br. 1965³⁶ [dalej: DS.], 3073 (tłum. S. P.). Por. *Breviarium fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, red. S. Głowa, I. Bieda, Poznań 2001, II 61 [dalej: BF].

² Zob. komunikat Katolickiej Agencji Informacyjnej o ekumenicznej sesji, zorganizowanej 14 maja 1996 r. w Warszawie przez ChAT, ATK i KUL, na temat posługi papieskiej. Komunikat ma tytuł: Ks. L. Balter: *nie ma dogmatu o nieomylności papieża*. „Biuletyn KAI” nr 21 (218) z dn. 21 maja 1996, s. 14.

w myśl adagium: *scriptum manet*. Ta krótka apologia ma być nie tylko hołdem złożonym Mistrzowi, który uczył z wysokości katedry wykładowcy (akademickie *ex cathedra*), ale także oddaniem sprawiedliwości jego naukowemu dorobkowi.

Wśród pism Księdza Profesora na temat nieomyślności papieskiej wypada się zatrzymać nad pierwszym i ostatnim. Tym pierwszym jest przepracowany owoc jego pracy doktorskiej, opublikowane w 1975 r. monumentalne dzieło: *Nieomyślność encyklik papieskich*³ Ostatnim jest fragment obszernego artykułu Profesora pt. *Wierność Bożemu Objawieniu i Tradycji Kościoła* z 2007 r.⁴

Poglądy 200 teologów

Dla niespełna trzydziestoletniego Adepta teologii dogmatycznej (prace doktorską pisał w latach 1963-1966; w 1966 r. skończył 30 lat i rozpoczął wykłady w Wyższym Seminarium Duchownym w Ołtarzewie) impulsem do zgłębienia kwestii nieomyślności papieskiej była setna rocznica I Soboru Watykańskiego, którą obchodzono w latach 1969–1970. Tematyka była tym bardziej ciekawa, że ten Sobór pozostawił, czasem celowo, wiele niedomówień, a i sama aplikacja dogmatu z 1870 r. do konkretnych pism papieskich sprawiała trudności. Obraz czasowego kontekstu rozprawy dopełnia eklezjologiczna odnowa, którą przyniósł II Sobór Watykański, a także pojawiająca się krytyka nieomyślności papieskiej po encyklice *Humanae vitae* z 1968 r. i głośna książka *Unfehlbar? (Nieomylny?)* Hansa Künga z 1970 r.

Dzieło *Nieomyślność encyklik papieskich* (1975 r.) budzi szacunek już swoim rozmiarem (ponad 500 stron!). I takowym jest w treści, ponieważ pojęcie „encyklika” użyte jest tutaj w jak najszerszym rozumieniu: urzędowe pismo papieża w sprawach ważnych. Ks. Prof. Balter przeanalizował poglądy około 200 (!) teologów, działających na przestrzeni całego stulecia, które minęło od I Soboru Watykańskiego. Mamy zatem do czynienia z najobszerniejszym, w języku polskim, studium na temat papieskiej nieomyślności. Bibliografia liczy prawie 600 pozycji, z czego tylko około 40 jest w języku polskim.

³ L. Balter, *Nieomyślność encyklik papieskich. Studium teologiczno-historyczne*, Warszawa: ATK 1975.

⁴ L. Balter, *Wierność Bożemu Objawieniu i Tradycji Kościoła*, Com 27 (2007) nr 4, s. 68-102 (o nieomyślności Kościoła i papieża: s. 91-99).

W rozprawie Ks. Balter pogrupował poglądy na temat papieskiej nieomylności na trzy grupy: maksymalistyczne, minimalistyczne i pośrednie. Każdą z nich Profesor ocenia i ukazuje możliwe drogi rozwoju. Ponieważ dzieło jest zdobyczą coraz trudniej osiągalną dla prywatnej biblioteki (nakład 600 egz.), dlatego warto podać, z uproszczeniem, jego strukturę:

Rozdział pierwszy: Koncepcje maksymalistyczne nieomylności papieskiej

- I. Teorie uznające encykliki za przejaw papieskich orzeczeń *ex cathedra*
 1. Teologowie I Soboru Watykańskiego
 2. Następcy teologów soborowych
 - a. Spadkobiercy myśli J. Franzelina – M. Schebena
 - b. Następcy J. Perrone i K. Schradera
 - c. Następcy H. Manninga – G. Warda
- II. Teorie zaliczające encykliki do papieskiego nauczania zwyczajnego [nieomylnego]
 1. Pierwsze próby stawiania problemu
 2. Próby rozwiązywania problemu w oparciu o encyklikę *Humani generis* (1950)
- III. Teologiczna wartość koncepcji maksymalistycznych (ogólnie i w szczególności)

Rozdział drugi: Koncepcje minimalistyczne nieomylności papieskiej

- I. Teorie ograniczające nieomylność papieską do samych definicji prawd
 1. Teologowie I Soboru Watykańskiego
 2. Teologowie posoborowi (do roku 1950 i po nim)
- II. Teorie zaprzeczające nieomylności papieskiego nauczania zwyczajnego
 1. Pierwsze próby
 2. Po encyklice *Humani generis* (1950)
- III. Wartość koncepcji minimalistycznych (ogólnie i w szczególności)

Rozdział trzeci: Koncepcje pośrednie nieomylności papieskiej

- I. Teorie precyzujące pojęcie definicji *ex cathedra*
 1. Pierwsze próby
 2. Po encyklice *Humani generis* (1950)

- II. Teorie precyzujące zagadnienie nauczania zwyczajnego papieża
 - 1. W latach 1950–1960
 - 2. W dobie II Soboru Watykańskiego
- III. Teologiczna wartość stanowisk pośrednich

Rozdział czwarty: Możliwości rozwiązania problemu

- I. Zestawienie danych analitycznych
 - 1. Dorobek naukowy teologów w zakresie problemu nieomyślności
 - a. Aspekt rozwojowo-historyczny
 - b. Aspekt rzeczowy
 - 2. Problemy nierozstrzygnięte
 - a. Podmiot nieomyślności
 - b. Przedmiot nieomyślności
 - c. natura nieomyślności
 - d. Sposób działania charyzmatu prawdy
- II. Ewentualne drogi rozwiązania problemu w przyszłości
 - 1. Droga „podmiotowa”
 - a. Wewnętrzna struktura Kościoła
 - b. Prymat a nieomyślność
 - c. Rola encyklik w życiu wewnętrznym Kościoła
 - 2. Droga „przedmiotowa”
 - a. Rozwój zrozumienia prawd wiary w Kościele
 - b. Udział nieomyślności w rozwoju dogmatycznym
 - c. Rola encyklik w życiu doktrynalnym Kościoła

Zdaniem Ks. Prof. L. Baltera, opartym na opinii wielu teologów, akta obrad I Soboru Watykańskiego grawitują ku pośredniej koncepcji nieomyślności. Według tego stanowiska „pośredniego”, nauczanie zwyczajne papieża jest nieomyślne nie tylko wtedy, gdy jest podawane *ex cathedra*, ale także, gdy mamy do czynienia z tradycją doktrynalną Stolicy Świętej: gdy wielu papieża, wiele razy, wyraźnie i z naciskiem podaje daną naukę lub zespół pouczeń. Także II Sobór Watykański milcząco zaaprobował wiele elementów stanowisk pośrednich, chociażby wtedy, gdy stwierdza, że do wypowiedzi papieża trzeba się stosować „zgodnie z jego myślą i wolą, która ujawnia się szczególnie przez charakter dokumentów bądź przez częste podawanie tej samej nauki, bądź przez sam sposób jej wyrażania” (KK 25)⁵

⁵ Por. L. Balter, *Nieomyślność encyklik papieskich...*, dz. cyt., s. 384.

Wielopostaciowość charyzmatu prawdy

Znajomość linii homogenicznego rozwoju zagadnienia umożliwiła Ks. Balterowi wskazanie ewentualnych dróg ewolucji dogmatu papieskiej nieomylności: drogi „podmiotowej” (związanej z osobą papieża i wewnętrzną strukturą Kościoła) i drogi „przedmiotowej” (związanej z rozwojem rozumienia prawd wiary). Obie drogi, zdaniem Ks. Baltera, prowadzą ostatecznie do jednego wniosku: „(...) papież jako stały stróż prawdy i najwyższy nauczyciel całego Kościoła musi być nieomylny częściej, a nie tylko w jakiś rzadkich i nadzwyczajnych wypadkach, jego zaś nieomylność może być chyba dwurodzajowa i wielopostaciowa w zależności od jego woli, uwarunkowanej stopniem poznania danej prawdy wiary lub obyczajów”⁶.

Dwupostaciowość nieomylności, według Księdza Profesora, polega na jej formie „negatywnej” i „pozytywnej”. Nieomylność „negatywna”, właściwa dla pouczeń niedefinitywnych, zwana niekiedy wiernością, bądź też prawidłowością doktrynalną, nie gwarantuje jeszcze wcale, że użyte przez papieża wyrażenia są poprawne i najlepsze, lecz zapewnia ogólną zgodność pouczeń z Objawieniem. Pouczenia definitywne natomiast muszą się cieszyć nieomylnością „pozytywną”, zapewniającą, że użyte wyrażenia określają wiernie i prawidłowo prawdę objawioną, choć w sposób analogiczny i dopuszczający dalszy rozwój poznania tejże prawdy. Syntezą rozważań Ks. Lucjana Baltera jest spostrzeżenie, że „encykliki, jako takie, angażują zawsze – o ile tylko poruszają sprawy wiary i obyczajów – charyzmat prawdy i nieomylności, przy czym rodzaj i stopień nieomylności ich pouczeń zależy od etapu rozwojowego prawdy przez nie poruszanej (...) oraz od woli widzialnej głowy Kościoła (...)”⁷. W owej gigantycznej rozprawie na uwagę zasługuje jeszcze hipoteza robocza jej Autora o tym, że fundament Kościoła stanowi o wiele bardziej nieomylność nauczania, niż prymat władzy⁸.

Reprezentant, ale nie delegat

Uczniowie Księdza Profesora nie mogą zapomnieć o interpretacji dogmatu papieskiej nieomylności, którą często przedstawiał na wykładach. Ten pogląd zawarł także w artykule *Wierność Bożemu*

⁶ Tamże, s. 467.

⁷ Tamże, s. 460n.

⁸ Por. tamże, s. 433n.

Objawieniu i Tradycji Kościoła. Według Ks. Baltera, I Sobór Watykański (...) ogłosił dogmat „nieomyślności papieża”, który jest – ściśle rzecz biorąc – dogmatem „reprezentacyjności papieża w supozycji nieomyślności Kościoła”, o czym świadczy zastosowana przez Sobór równoważnia: spełniając określone powyżej warunki (trzy lub cztery, w zależności od tego, jak się je liczy: łącznie czy rozłącznie, związane ściśle z nauczaniem *ex cathedra*) papież „cieszy się tą nieomyślnością, jaką Boski Zbawiciel zechciał obdarzyć swój Kościół w definiowaniu nauki wiary lub moralności”⁹

Możemy zapytać: czy taka interpretacja papieskiej nieomyślności jest zgodna z intencją I Soboru Watykańskiego? Odpowiedzi dostarcza soborowa dokumentacja: tak, jest zgodna – zawiera ją, kluczowy dla hermeneutyki tego dogmatu, słynny raport bp. Gassera z 11 lipca 1870 roku¹⁰.

Biskup Vincenz Gasser¹¹, w imieniu Deputacji Wiary (komisji soborowej), był odpowiedzialny za relacjonowanie wobec ojców soborowych prac nad tekstem 4 rozdziału konstytucji *Pastor aeternus*, zawierającej m.in. naukę o papieskiej nieomyślności. Wystąpienie bp. Gassera z 11 lipca (tydzień przed ogłoszeniem dogmatu) trwało aż cztery godziny (!) i z niezwykłą dokładnością wprowadzało ojców soborowych w zagadnienie natury, przedmiotu i podmiotu nieomyślności papieskiej, którą zamierzano ogłosić. Zawiera ono słowa, które warto zacytować w całości:

⁹ L. Balter, *Wierność Bożemu Objawieniu i Tradycji Kościoła*, art. cyt., s. 92.

¹⁰ Akta I Soboru Watykańskiego opublikowano w: J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, t. 43-53, Arnheim 1923-1927 [dalej: Mansi]. Raport bpa Gassera: Mansi 52, 1204-1230. Według G. Thilsa, powinniśmy rozumieć soborową definicję nie tylko według tego, co może oznaczać gramatycznie i poza wszelkim kontekstem historycznym, ale także według oficjalnych wyjaśnień Deputacji Wiary, dawanych do jej projektu przed głosowaniem końcowym. G. Thils, *Primaute et infallibilit  du pontife romain   Vatican I*, Leuven 1989, s. 144.

¹¹ Gasser, Vincenz Ferrer – ur. 1809 w Inzig w Tyrolu, zm. 1879 w Bressanone (Brixen); profesor nauk biblijnych w seminarium w Bressanone (1836-1849), biskup tego miasta w latach 1857-1879. W Brixen znajduje się w niemieckojęzycznej części Włoch, w alpejskim regionie Górnej Adygi, nazywanej także Południowym Tyrolem (tutaj letnie wakacje spędzał kard. Joseph Ratzinger; przejechał tam także jako papież). Bp Gasser uczestniczył aktywnie w pracach I Soboru Watykańskiego jako relator Deputacji Wiary, tj. komisji soborowej zajmującej się sprawami doktrynalnymi. Na Soborze działały jeszcze trzy inne deputacje (dyscypliny kościelnej, zakonników, obrządku wschodniego i misji apostołskich); każda składała się 24 ojców soborowych. Za: *Dokumenty Soborów Powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski*, t. 4, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2004, s. 873; oraz za encyklopedią internetową www.treccani.it.

„Nieomylność [papieska] może być nazwana *osobną* lub *odrębną*, albowiem opiera się na specjalnej obietnicy Chrystusa oraz na szczególnej asystencji Ducha Świętego (...) Nie oddzielajmy jednak tym samym papieża i nie przekreślajmy jego najściślejszego związku z Kościołem. Papież jest nieomylny tylko wtedy, gdy spełnia zadanie nauczyciela wszystkich chrześcijan, a więc gdy reprezentuje Kościół powszechny (...)”¹².

Fragmenty relacji bp. Gassera zostały podane także ojcom następnego soboru: Drugiego Watykańskiego. W drugim schemacie Konstytucji dogmatycznej o Kościele, zaprezentowanym na początku drugiej sesji Soboru, 30 września 1963 r., w jednym z przypisów do tekstu na temat nauczania papieskiego, czytamy, że „Gasser: *ibid.* [Mansi] 1213 BC, *explicat Romanum Pontificem, ex cathedra docentem, totam Ecclesiam repraesentare*”¹³ Dalej następuje wyjaśnienie, że właśnie dlatego w tych definicjach nie może papieżowi zabraknąć zgody Kościoła.

Tutaj warto zaznaczyć za Klausem Schatzem SJ, profesorem historii Kościoła i znawcą problematyki prymatu papieskiego, że dodane do tekstu konstytucji *Pastor aeternus* słowa (dopiero 16 lipca 1870 r. na listowne żądania ojców), iż definicje papieskie są niezienne „same z siebie, a nie ze zgody Kościoła” (*ex sese, non autem ex consensu Ecclesiae*), były często pojmowane błędnie. Przede wszystkim, nie chodzi w nich o to, że papież jest nieomylny „sam z siebie”, ponieważ *ex sese* nie dotyczy papieża, ale definicji. To natura definicji *ex cathedra* jest taka, że już w niej tkwi zgoda Kościoła. Wprowadzenie wyrażenia *ex sese, non autem ex consensu Ecclesiae* miało na celu przeciwstawienie się czwartemu artykułowi gallikańskiemu, który stwierdzał, że papieskie decyzje nauczycielskie dopiero wtedy są nieodwołalne, „gdy dołącza się do nich konsensus Kościoła”¹⁴ Inny znawca tematu, prof. Annibale Zambarbieri, przypomina, że o nieomylności definicji *ex cathedra* nie tylko *ex sese*, ale nawet *in se*, mówił już soborowy relator,

¹² Mansi 1213 B-C. Tekst i tłum. za: A. Zambarbieri, *Obraz papieża na Soborze Watykańskim I*, Com 11 (1991) nr 6, s. 68.

¹³ Jest to przypis 52 do numeru 19 w drugim schemacie Konstytucji dogmatycznej o Kościele. W ostatecznej wersji *Lumen gentium* nr 19 stał się numerem 25. Tekst soborowe z: F. G. Hellin, *Concilii Vaticani II Synopsis () Constitutio dogmatica de Ecclesia „Lumen gentium”*, Vaticano 1995, s. 262.

¹⁴ K. Schatz, *Prymat papieski od początków do współczesności*, Kraków 2004, s. 239.

bp Gasser, który wyjaśniał, że taka jest natura i takie jest rozumienie technicznego terminu *ex cathedra*¹⁵ W interesującej nas kwestii Zambarbieri konstatuje:

„(...) można by stwierdzić, że nieomyślność specyfikująca określone akty definiowania doktryny przez papieża jest po prostu nieomyślnością Kościoła, a nie jakimś odrębnym źródłem autentycznej wiary. Z drugiej zaś strony, gdy papież definiuje doktrynę jest nieomyślny nie dlatego, że przemawia jako delegat wspólnoty, lecz na mocy charyzmatu szczególnego (...)”¹⁶

Oto serce zagadnienia: papież – reprezentant Kościoła, ale nie delegat wspólnoty! W analogiczny sposób Kościół naucza o sakramencie święceń. *Katechizm Kościoła Katolickiego* stwierdza: „Kapłaństwo urzędowe ma za zadanie nie tylko reprezentować Chrystusa – Głowę Kościoła – wobec zgromadzenia wiernych. Działa także w imieniu całego Kościoła, gdy zanosi do Boga modlitwę Kościoła” (KKK 1552); „*W imieniu całego Kościoła* – nie oznacza to, że kapłani są delegatami wspólnoty” (KKK 1553). *Ordinatio* – „jest to coś więcej niż zwykle wybranie, wyznaczenie, delegacja lub ustanowienie przez wspólnotę” (KKK 1538).

Warto w tej kwestii odnieść się także do fragmentu *Constitutio secunda de Ecclesia*, nieuchwalonej dlatego, że I Sobór Watykański, po zawieszeniu obrad 20 października 1870 r., nie zdołał się na nowo zgromadzić (choć pozostało do przedyskutowania jeszcze 51 schematów!). Mówi się w niej o tym, że ani cały Kościół wierzący, ani też cały Kościół nauczający nie może popaść w błąd. Postuluje ona podkreślenie ścisłej więzi wszystkich komponentów Kościoła w głoszeniu i w wyznawaniu wiary (*in docendo* oraz *in credendo*). Bp Pie, który omawiał ten schemat na Soborze, podkreślił, że papieża winno się uznawać za organ Kościoła (*organum Ecclesiae*), aczkolwiek nie chodzi tu o organ „ministerialny”, delegowany przez ciało, ale „magisterialny”, ustanowiony bezpośrednio przez Boga¹⁷

Tutaj warto dodać, że wyrażenie *ex cathedra* – użyte po raz pierwszy przez Melchiora Cano¹⁸ (zm. 1560 r.) – zostało wprowadzone do soborowej formuły dogmatycznej dopiero 7 lipca 1870 r. (jedenaście dni przed uchwaleniem). Wersja formuły z tamtego dnia stanowiła, że

¹⁵ Por. A. Zambarbieri, *Obraz papieża na Soborze Watykańskim I*, art. cyt., s. 69.

¹⁶ Tamże, s. 70.

¹⁷ Por. tamże; por. *Dokumenty Soborów Powszechnych...*, dz. cyt., s. 875.

¹⁸ Por. L. Balter, *Nieomyślność encyklik papieskich...*, dz. cyt., s. 35.

papież, gdy mówi *ex cathedra*, jest nieomylny w taki sam sposób, w jaki – przez asystencję tego samego Ducha Świętego – nieomylnie są, w definiowanej doktrynie o wierze i moralności, Sobory powszechne: „(...) *infallibilem esse ad eum modum, quo per eadem Spiritus Sancti assistentiam in doctrina de fide et moribus definienda infallibilia sunt sanctae Ecclesiae oecumenica concilia*”¹⁹

O współdziałaniu papieża z biskupami i o podejmowanych przezeń środkach, aby wsłuchiwać się w wiarę Kościoła, mówi także fragment konstytucji *Pastor aeternus* (DS 3069):

„Biskupi zaś Rzymscy według tego, jak wymagały warunki czasu i spraw, bądź zwoływali Sobory Powszechne albo też badali opinię Kościoła po całym świecie, bądź przez Synody lokalne, bądź za pośrednictwem środków, jakich im dostarczała Opatrzność, jasno określali obowiązującą naukę, którą z pomocą Bożą uznali za zgodną z Pismami świętymi i apostołskimi Tradycjami”²⁰

Wiele spraw wyjaśniono, ale dopiero po stu latach

Świadomość, że w konstytucji *Pastor aeternus* z 1870 r. nie wszystko wyjaśniono, mieli już sami ojcowie I Soboru Watykańskiego. Dotyczyło to kwestii podmiotu (podmiotów) nieomylności, powiązań z nauczaniem biskupim i przedmiotu (zakresu) nieomylności²¹

Na przykład, nie zostało sprecyzowane, z jaką pewnością można głosić, że nieomylność rozciąga się na prawdy związane z objawieniem (tzw. „prawdy wirtualnie objawione”, czy też „wnioski dogmatyczne” lub „fakty dogmatyczne”²²: kanonizacje, prawomocność wyboru papieża czy zwołania Soboru), nazywane „drugorzędnym przedmiotem nieomylności” I nie chodziło tu tylko o nieomylność samego papieża,

¹⁹ J.-F. Chiron, *L'infallibilité et son objet. L'autorité du magistère infallible de l'Eglise s'étend-elle aux vérités non révélées?*, Paris 1999, s. 250n. Nawiasem mówiąc, obszerna praca Chirona (579 s.), wydana w serii „Cogitatio fidei” (nr 215), zawiera bezcenny materiał źródłowy i bibliograficzny zagadnienia. Miejscami jest dość krytyczna wobec ostatnich dokumentów Magisterium, zwłaszcza wobec utożsamiania jurydycznego pojęcia „definitywności” z teologicznym pojęciem „nieomylności” Tamże, s. 540.

²⁰ BF II 60.

²¹ Por. L. Balter, *Nieomylność encyklik papieskich*, dz. cyt., s. 11n.

²² Według ks. Wincentego Granata (zm. 1979), fakt dogmatyczny, to „istnienie określonego wydarzenia lub poglądu nie zawartego w treści objawienia Bożego, ale nieomylnie stwierdzonego i głoszonego przez nauczycielski urząd Kościoła w celu zachowania integralności depozytu wiary (aspekt doktrynalny) oraz jedności w procesie samourzeczywistniania się Kościoła (aspekt praktyczny)” W. Granat, *Dogmatyczny fakt*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyc i in., Lublin 1989, k. 22n

ale także całego Kościoła. Bp Gasser precyzuje, że według większości teologów nieomylność Kościoła rozciąga się także na prawdy konieczne do strzeżenia depozytu wiary. Jest to zatem „teologicznie pewne” (*theologicae certum*), ale ta pewność różni się od pewności wiary (*de fide*) zagwarantowanej Boskim autorytetem. Według Gassera, Sobór nie zamierza nauczać o przedmiocie papieskiej nieomylności więcej, niż ówczasnie było nauczane o przedmiocie nieomylności Kościoła. Ojcowie I Soboru Watykańskiego – zwracał na to uwagę Ks. L. Balter, a także inni komentatorzy soborowej definicji – woleli powierzyć to uściślenie następnemu Soborowi²³.

I rzeczywiście, tak stało się po prawie stu latach. II Sobór Watykański dookreślił przedmiot nieomylności Kościoła, a zatem i papieża. Zawarł to w konstytucji *Lumen gentium*. Niestety, w polskim tłumaczeniu nie widać tego dobrze: „Ta nieomylność (...) ma taki zakres, jak i depozyt Boskiego Objawienia, który ma być ze zcją przechowywany i wiernie wykładany” (KK 25). Lepiej ujmuje to tekst łaciński, choć przykrywa szatą *gerundivum*, które ma wyrażać konieczność: „*Haec autem infallibilitas (...) tantum patet quantum divinae Revelationis patet depositum, sancte custodiendum et fideliter exponendum*” (LG 25, podkr. – S.P.)²⁴.

O intencji II Soboru Watykańskiego w tej kwestii (a przynajmniej soborowej komisji) świadczy przypis (L) do numeru 25 w trzecim schemacie Konstytucji dogmatycznej o Kościele: „b) *Obiectum infallibilitatis Ecclesiae (...); ideoque extenditur ad ea omnia, et ad ea tantum, quae vel directe ad ipsum depositum revelatum spectant, vel quae ad idem depositum sanctae custodiendum et fideliter exponendum requiruntur (...)*”, tzn.: „Przedmiot nieomylności Kościoła (...); i dlatego rozciąga się na to wszystko, i na to tylko, co bezpośrednio odnosi się do samego depozytu objawionego, bądź co jest wymagane, aby ten depozyt był święcie strzeżony i wiernie wykładany” Gdy, pomimo tego przypisu, czterech ojców soborowych upomniało się o to, że w tekście nie ma nic o nieomylności Kościoła w sprawach „związanych” z de-

²³ Por. L. Balter, *Wierność Bożemu Objawieniu i Tradycji Kościoła*, art. cyt., s. 92; J.-F. Chiron, *L'infalibilité et son objet...*, dz. cyt., s. 252-255.

²⁴ *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań 1986. Nowe polskie tłumaczenie (Poznań 2002) z niezrozumiałych względów oddaje wyraz *exponendum* jako *przekazywany*; trafniej byłoby *wykładany* lub *przedstawiany*.

pozytem Objawienia („*quod in textu nihil dicitur de infallibilitate Ecclesiae circa «connexa» cum Deposito Revelationis*”), komisja soborowa odpowiedziała: „*Dicitur aequivalenter ib. lin. 28-30*”, to znaczy: „Powiedziano równoznacznie tamże w wersach 28-30” Te wersy, to omawiany fragment konstytucji *Lumen gentium* (w nr 25) od *tantum patet* do *fideliter exponendum*²⁵

O nieomylnym nauczaniu Kościoła w sprawach związanych z objawieniem jeszcze wyraźniej mówi deklaracja *Mysterium Ecclesiae* z 1973 r. (nr 3): „*Secundum autem catholicam doctrinam, infallibilitas Magisterii Ecclesiae non solum ad fidei depositum se extendit, sed etiam ad ea, sine quibus hoc depositum rite nequit custodiri et exponi*”, to znaczy: „Według nauki katolickiej nieomylność Magisterium Kościoła rozciąga się nie tylko na depozyt wiary, ale także na to, bez czego ten depozyt nie może być należycie strzeżony i wykładany”²⁶.

Poszerzonego wykładu i przykładów dostarcza w końcu *Wyjaśnienie doktrynalne dotyczące końcowej części formuły „Wyznania wiary”* – tekst towarzyszący listowi apostołskiemu Jana Pawła II *Ad tuendam fidem* z 1998 roku²⁷ Czytamy w nim: „(...) każdy wierzący jest zobowiązany przyjąć te prawdy [związane z objawieniem] zdecydowanie i ostatecznie, opierając się na wierze w asystencję Ducha Świętego okazywaną Urzędowi Nauczycielskiemu Kościoła oraz na katolickiej doktrynie o nieomylności Urzędu Nauczycielskiego w tych sprawach”²⁸

Jako przykłady prawd związanych z objawieniem koniecznością logiczną (*necessitudine logica*) *Wyjaśnienie doktrynalne* z 1998 r. podaje naukę o niegodziwości eutanazji, niegodziwości prostytutki i o niegodziwości nierządu, oraz nauczanie o udzielaniu święceń kapłańskich wyłącznie mężczyznom. Fakt, że prawdy te nie są przedstawiane jako formalnie objawione, dodają bowiem do depozytu wiary elementy nie objawione lub jeszcze wprost nie uznane za objawione, nie umniejsza bynajmniej ich charakteru ostatecznego. Jeśli chodzi o prawdy związane z objawieniem na mocy konieczności historycznej (*necessitudine historica*), które powinny być uznane w sposób ostateczny, ale nie będą

²⁵ Teksty soborowe z: F. G. Hellin, *Concilii Vaticani II Synopsis...*, dz. cyt., s. 259n.

²⁶ Congregatio pro Doctrina Fidei, *Documenta inde a Concilio Vaticano Secundo expleto edita (1966–2005)*, Libreria Editrice Vaticana 2006, s. 75 (tl. S. P.). Por. nieco inne tłumaczenie (i pomyłka literowa): *Deklaracja o katolickiej doktrynie o Kościele przeciw niektórym współczesnym błędom*, w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1966–1994*, red. J. Królikowski, Z. Zimowski, Tarnów 1995, s. 58.

²⁷ Teksty polskie w: „L'Osservatore Romano” (pol.) 19 (1998) nr 10, s. 13-19.

²⁸ Tamże, s. 17n (nr 6 i 8).

mogły być zdefiniowane jako objawione przez Boga, *Wyjaśnienie doktrynalne* podaje jako przykład prawomocność wyboru Biskupa Rzymu i przeprowadzenia Soboru powszechnego, kanonizację świętych (to były tzw. fakty dogmatyczne), ale także deklarację Leona XIII o nieważności święceń anglikańskich (list apostolski *Apostolicae curae* z 1896 r.)²⁹

Reasumując, w chwili obecnej doktryna o nieomyślności Kościoła w sprawach związanych z objawieniem nie jest już nauczaniem samych teologów, dającym „pewność teologiczną”, ale jest niezdogmatyzowanym autentycznym nauczaniem Magisterium Kościoła, które wymaga religijnego posłuszeństwa umysłu i woli.

Wyjaśniono także inne kwestie (kolegialność biskupów, *sensus fidei* Ludu Bożego itd.), ale stało się to prawie sto lat po I Soborze Watykańskim. W tym świetle można zrozumieć ubolewanie śp. Prof. Lucjana na złą przysługę, którą temu Soborowi oddała...

Prasa

Według Ks. Prof. L. Baltera, prasa informowana niekiedy „na gorąco” wywołała przekonanie opinii publicznej, że Sobór ogłosi dogmat nieomyślności papieża „zakładając już z góry, iż wszystko zostało wyjaśnione i powiedziane”³⁰

Rzecz oczywista, był to pierwszy w historii Sobór komentowany przez prasę. Rolę opinii publicznej podkreśla wielu badaczy tego Soboru. Chodzi zwłaszcza o słynny, acz krótki, artykuł w *Civiltà Cattolica*³¹, opublikowany 6 lutego 1869 r. – 10 miesięcy przed rozpoczęciem Soboru. Choć posiadał mało znaczący tytuł, *Korespondencja z Francji*, to zawierał groźne podejrzenie, że zwołany właśnie Sobór ogłosi dogmat nieomyślności papieża przez aklamację, iż „Sobór będzie bardzo krótki (i ostatni zarazem), bo odtąd już będzie rządził Kościołem nieomyślny papież-król”³².

²⁹ Por. tamże, s. 18 (nr 11). W ostatnich przykładach tekst polski dodaje: „i inne”, ale tego wyrażenia nie zawiera tekst łaciński. Por. *Congregatio pro Doctrina Fidei, Documenta [] (1966–2005)*, dz. cyt., s. 478.

³⁰ L. Balter, *Wierność Bożemu Objawieniu i Tradycji Kościoła*, art. cyt., s. 92n.

³¹ „La Civiltà Cattolica” (*Kultura katolicka*) – czasopismo jezuitów włoskich, podejmujące aktualne zagadnienia kultury z punktu widzenia katolickiego. Uznawane za prestiżowe wśród pism katolickich ze względu na bliskie związki ze Stolicą Apostolską. Wychodzi od 1850 r. (informacja za internetową encyklopedią *Wikipedia*).

³² A. Zambarbieri, *Obraz papieża na Soborze Watykańskim I*, art. cyt., s. 59n (tamże przypis 15 z wypowiedzeniem tłumacza – ks. L. Baltera, a jakże!).

Tego typu doniesienia przyczyniły się do podgrzania atmosfery wokół Soboru i do polaryzacji stanowisk. I tak jak przed Soborem niewielu kardynałów i biskupów (1/6 – według przeprowadzonej ankiety) uważało, że nieomylność papieska powinna być pierwszoplanowym, a nawet pożądanym tematem Soboru, tak w styczniu 1870 roku umocniło się przekonanie, że podjęcie decyzji jest nieuniknione, bo milczenie Soboru zostanie odczytane jako stanowisko negatywne wobec papieskiej nieomylności³³

W relacjach prasowych najbardziej szkodziły myślowe skrót (o, jakże to aktualne!). A przecież już sam soborowy relator, bp Gasser, wyjaśniał, że wyrażenie „papież jest nieomylny”, chociaż jeszcze nie fałszywe, jest niewątpliwie „niepełne, albowiem papież jest nieomylny tylko wtedy, gdy uroczystym osądem definiuje doktrynę o wierze lub moralności dla całego Kościoła”. Innymi słowy, powinno się twierdzić, że papież jest nieomylny tylko w określonych momentach³⁴.

W tym kontekście można zrozumieć swoiste zdenerwowanie Ks. Prof. Baltera na myślowe uproszczenia w przedstawianiu papieskiej nieomylności, zwłaszcza w prasie³⁵. Jednakże tu, w życiu Śp. Profesora, historia zatoczyła ironiczne koło: czy komunikat KAI, pt. *Ks. L. Balter: nie ma dogmatu o nieomylności papieża*, nie jest takim skrótem myślowym? Nie mi osądzać, ale jest nad czym pomyśleć³⁶

40 lat poszukiwań Teologa

W artykule *Wierność Bożemu Objawieniu i Tradycji Kościoła* z 2007 r. – który rozpoczyna się mottem „Bądź wierny aż do śmierci, a dam ci wieniec życia” (Ap 2,10) – Ks. Prof. Balter nawiązuje do swego studium na temat encyklik papieskich sprzed lat (ponad czterdziestu, jeśli liczyć od rozpoczęcia badań w 1963 r.). Czyni to w kontekście precyzowania pojęć. Przypomina, że sam wyraz „nieomylność” pojawił się na gruncie teologii dopiero w XIII wieku. To dosyć późne

³³ Por. K. Schatz, *Prymat papieski od początków do współczesności*, dz. cyt., s. 227n.

³⁴ A. Zambarbieri, *Obraz papieża na Soborze Watykańskim I*, art. cyt., s. 68.

³⁵ Por. L. Balter, *Wierność Bożemu Objawieniu i Tradycji Kościoła*, art. cyt., s. 93.

³⁶ W komunikacie czytamy: „Dogmat o nieomylności papieża jak dotychczas nie istnieje, to tylko media w czasie Soboru Watykańskiego I przedstawiły całą sprawę tak, jakby go już uchwalono – powiedział 14 maja w Warszawie ks. Lucjan Balter SAC. (...) Ks. Balter stwierdził, że zawarte w dokumencie *Vaticanum I* z 1870 r. przypuszczenia co do możliwości ogłoszenia dogmatu nigdy nie zostało spełnione, lecz odłożone do pogłębienia i dokładniejszego opracowania przez przyszły Sobór powszechny, który jednak się nie zebrał. *Ks. L. Balter: nie ma dogmatu o nieomylności papieża*, „Biuletyn KAI”, 21 maja 1996, s. 14.

i wcale nie biblijne pochodzenie tego terminu nie przekreśla go jako narzędzia podatnego do wyrażenia konkretnej prawdy objawionej. Teologów żyjących i działających w okresie I Soboru Watykańskiego raził raczej jego wydźwięk negatywny: „nie-omyślność”, zawężający właściwe rozumienie jego znaczenia³⁷ Dalszy wywód Ks. Prof. Baltera warto zacytować w całości:

„Ściśle rzecz biorąc, nieomyślny jest tylko Bóg (...) Nieomyślny może być też Kościół w swoim nauczaniu, ale tylko w tej mierze, w jakiej Bóg użycza mu swej własnej nieomyślności, i w tym zakresie, jaki jest nieodzowny do zbawienia człowieka. Jeżeli Kościół i ludzie w nim działający cieszą się darem (charyzmatem) prawdy (nieomyślności), to tylko w tym zakresie i w tym wymiarze, jaki jest nieodzowny do zachowania jego własnej tożsamości, czyli do przechowywania w stanie nienaruszonym przekazanego mu depozytu wiary (i Objawienia)”³⁸

Tą pieczęcią ołtarzowskiego Teologa można zakończyć niniejszy (apologetyczny wobec Zmarłego) artykuł. Dodajmy jednak jeszcze jedną pieczęć, innego wielkiego Teologa, współzałożyciela Międzynarodowego Przeglądu Teologicznego *Communio* – Josepha Ratzingera³⁹ Jako prefekt Kongregacji Nauki Wiary podpisał dokument pt. *Prymat następcy Piotra w tajemnicy Kościoła*⁴⁰ Jest to komentarz Kongregacji do tematyki sympozjum na temat prymatu papieskiego, zorganizowanego w Rzymie w dniach 2-4 grudnia 1996 r.⁴¹ Czytamy w nim:

„Tak jak wszyscy wierni, Biskup Rzymu musi być uległy słowu Bożemu i wierze katolickiej oraz jest gwarantem posłuszeństwa Kościoła i – w tym znaczeniu – jest *servus servorum*. Nie podejmuje decyzji

³⁷ Por. L. Balter, *Wierność Bożemu Objawieniu i Tradycji Kościoła*, art. cyt., s. 91.

³⁸ Tamże, s. 91n.

³⁹ Publikacja artykułu Ks. Profesora *Wierność Bożemu Objawieniu i Tradycji Kościoła* w „*Communio*” (2007/nr 4) zbiegła się prawie z jego ostatnim spotkaniem z Josephem Ratzingerem – Benedyktem XVI, 9 grudnia 2007 r., podczas zjazdu redakcji pisma w Rzymie. Następny polski numer „*Communio*” (2008/nr 1) zawiera zdjęcia z audyencji.

⁴⁰ Dokument nie był opublikowany w *Acta Apostolicae Sedis*, ale w *L'Osservatore Romano* (31 X 1998); podpisany także przez sekretarza Kongregacji (wtedy abpa T. Bertone), znalazł się w oficjalnym zbiorze dokumentów Kongregacji: *Congregatio pro Doctrina Fidei, Documenta [] (1966–2005)*, dz. cyt., s. 479-487. Tekst polski: *Prymat następcy Piotra w tajemnicy Kościoła*, w: *W trosce o pełnię wiary. Dokumenty Kongregacji Nauki Wiary 1995–2000*, red. J. Królikowski, Z. Zimowski, Tarnów 2002, s. 57-65.

⁴¹ Sympozjum było odpowiedzią na wezwanie Jana Pawła II. zawarte w encyklice *Ut unum sint* (nr 95) o ekumenizmie, z 25 maja 1995 r., aby pogłębić refleksję na temat posługi papieskiej. Podobny cel miała wspomniana już sesja ekumeniczna, zorganizowana 14 maja 1996 r. w Warszawie przez ChAT, ATK i KUL.

samowolnie, ale wyraża wolę Boga, który przemawia do człowieka w Piśmie Świętym, przeżywanym i interpretowanym przez Tradycję; innymi słowy, *episkopé* Prymatu ma granice, które wynikają z Bożego prawa i z nienaruszalnej Boskiej konstytucji Kościoła, zawartej w objawieniu.

(...) Ze względu na to, że Prymat ma status władzy najwyższej, nie istnieje żadna instancja, przed którą Biskup Rzymu byłby prawnie zobowiązany zdawać sprawę z tego, jak wykorzystuje otrzymany dar: *prima sedes a nemine iudicatur*. To jednak nie oznacza, że papież ma władzę absolutną. Wsluchiwanie się w głos Kościołów jest bowiem charakterystyczną cechą posługi jedności, a także konsekwencją jedności Kolegium biskupiego oraz *sensus fidei* całego Ludu Bożego (...)”⁴².

Kościół (choćby głosem Kongregacji) mógł to stwierdzić nie tylko dzięki swemu charyzmatowi nauczycielskiemu, ale także dzięki wyętej pracy i charyzmatowi wielu pokoleń teologów. Wśród nich był śp. Ksiądz Profesor Lucjan Napoleon Balter SAC – Teolog papieskiej nieomylności.

⁴² Kongregacja Nauki Wiary, *Prymat następcy Piotra w tajemnicy Kościoła*, dz. cyt., s. 61n (nr 7, 10).